

О. С. Ткачук

**ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ
СУДОВОЇ ВЛАДИ
У ЦИВІЛЬНОМУ
СУДОЧИНСТВІ**

Монографія

Харків
«Право»
2016

УДК 347.962
ББК 67.9(4УКР)310
Т48

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Інституту законодавства Верховної Ради України
(протокол № 8 від 24 червня 2016 року)*

Рецензенти:

Я. М. Шевченко – доктор юридичних наук, професор, дійсний член (академік) Національної академії правових наук України, заслужений діяч науки і техніки України;

С. Я. Фурса – доктор юридичних наук, професор;

С. Д. Гринько – доктор юридичних наук, професор

Ткачук О. С.

Т48 Проблеми реалізації судової влади у цивільному судочинстві : монографія / О. С. Ткачук. – Х. : Право, 2016. – 600 с.

ISBN 978-966-937-055-6

Монографія присвячена проблемам реалізації судової влади у цивільному судочинстві, її європеїзації, що забезпечує ефективність правосуддя, справедливий судовий розгляд та універсалізацію принципу верховенства права. Автором виявлені та запропоновані до розв'язання деякі принципові проблеми розвитку цивільного судочинства у контексті конституційних змін щодо правосуддя, виходячи з доктринальних положень відносно єдності судової влади та гармонізації процесуального законодавства, судової юрисдикції, модернізації статусу судді, тенденцій у розвитку досудових процедур, інформаційних технологій та їх впливу на традиційні процесуальні цінності.

Для науковців, суддів, адвокатів, інших практичних працівників, студентів вищих юридичних навчальних закладів та всіх тих, хто цікавиться питаннями реалізації судової влади у цивільному судочинстві.

УДК 347.962
ББК 67.9(4УКР)310

ISBN 978-966-937-055-6

© Ткачук О. С., 2016
© Оформлення. Видавництво «Право», 2016

Зміст

Список основних скорочень.....	5
Вступ.....	6

Розділ 1

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ РЕАЛІЗАЦІЇ СУДОВОЇ ВЛАДИ У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

1.1. Судова влада та правосуддя в цивільному судочинстві: історичний дискурс та сучасний стан	12
1.2. Природа, функції судової влади та сфера цивільного судочинства.....	41
1.3. Принцип спеціалізації судової діяльності та диференціація форм судочинства.....	71
1.4. Єдність та диференціація цивільної процесуальної форми у контексті теорії юридичного процесу	99

Розділ 2

ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ВЕКТОР

2.1. Природа та фундаментальне значення права на справедливий судовий розгляд у цивільному судочинстві	127
2.2. Спрощені судові процедури у структурі цивільного процесу	160
2.3. Альтернативні способи вирішення цивільних спорів і цивільне судочинство.....	214
2.4. Виконання судових рішень як частина судового розгляду.....	247

Розділ 3

ПРИНЦИП ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА ТА РЕСУРС СУДОВОЇ ВЛАДИ В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

3.1. Принцип верховенства права як стандарт судового правотлумачення та застосування права і ефективність цивільного судочинства	290
--	-----

3.2. Процесуальна роль суду та сторін у здійсненні цивільного судочинства (еволюція моделі цивільного судочинства).....	329
3.3. Цивільна юрисдикція та повнота судової влади у цивільному судочинстві.....	357
3.4. Цивільне судочинство в епоху глобалізації.....	401

Розділ 4

РОЗВИТОК ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА У КОНТЕКСТІ КОНСТИТУЦІЙНИХ ЗМІН ЩОДО ПРАВОСУДДЯ УКРАЇНИ

4.1. Проблема єдності судової влади та гармонізація процесуального законодавства.....	424
4.2. Модернізація статусу судді в цивільному судочинстві.....	455
4.3. Тенденції в розвитку досудових процедур у цивільному судочинстві.....	477
4.4. Інформаційні технології, їх вплив на традиційні процесуальні цінності і розуміння сутнісних характеристик цивільного судочинства.....	503
Висновки	526
Список використаних джерел	530

Список основних скорочень

ВАСУ	– Вищий адміністративний суд України
ВГСУ	– Вищий господарський суд України
ВССУ	– Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ
ВСУ	– Верховний Суд України
ГПК	– Господарський процесуальний кодекс України
ЄКПЛ,	
Конвенція	– Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод
ЄСПЛ	– Європейський суд з прав людини
ЗК	– Земельний кодекс України
КАС	– Кодекс адміністративного судочинства України
КЗпП	– Кодекс законів про працю України
КПК	– Кримінальний процесуальний кодекс України
ООН	– Організація Об'єднаних Націй
СК	– Сімейний кодекс України
ЦК	– Цивільний кодекс України
ЦПК	– Цивільний процесуальний кодекс України

Вступ

Відповідно до ст. 8 Конституції України державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову. Втілення цього конституційного принципу в законодавство та юридичну практику має забезпечуватися, серед іншого, існуванням незалежної та сильної судової влади, яка в змозі належним чином виконувати покладені на неї завдання та виступати дієвим гарантом забезпечення прав і свобод людини та громадянина. Наведене є особливо важливим у контексті європейського вибору України, визнання та взяття на себе зобов'язань гарантувати європейські цінності, провідне місце серед яких належить праву на справедливий судовий розгляд, проголошеного в чималій кількості міжнародних актів, основним з яких є Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (далі – ЄКПЛ).

Щодо цього система соціальної взаємодії різних гілок влади та універсальність принципу верховенства права в сучасному суспільстві у конституційно-правовому вимірі, а також вплив Конвенції, зокрема конвенційних прав, на справедливий судовий розгляд та права на ефективні засоби захисту стають домінуючими і детермінують принципово новий вимір і масштаб доктринальних підвалин теоретичного дослідження сфери правосуддя у цивільних справах у структурно-функціональному аспекті реалізації судової влади, який став визначальним при написанні цієї монографії.

Не випадково 20 травня 2015 р. Указом Президента України № 276/2015 була затверджена «Стратегія реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки», яка серед першочергових реформ визначила проведення судової реформи, метою якої є утвердження такого правопорядку, що ґрунтується на високому рівні правової культури в суспільстві, діяльності всіх суб'єктів суспільних відносин на засадах верховенства права та захисту прав і свобод людини, а в разі їх порушення – справедливого їх відновлення в розумні строки. Судова система України та суміжні правові інститути мають існувати для захисту прав, свобод та законних

інтересів людини і громадянина, прав та законних інтересів юридичних осіб, інтересів держави шляхом своєчасного, ефективного і справедливого вирішення правових спорів на засадах верховенства права.

При цьому, на наш погляд, проведенню судової реформи має передувати доктринальне переосмислення сутності судової влади як правового феномену та особливостей її прояву у сфері цивільного судочинства та юстиціарної сфери в цілому. Це стосується і тих доленосних для судової системи та практики судочинства змін, які стали нагальними з прийняттям Верховною Радою України 2 червня 2016 р. законів України: «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)», «Про судоустрій і статус суддів», «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів», «Про виконавче провадження» тощо, якими запущено довгоочікувану судову реформу та зроблено величезний крок до реформування системи правосуддя й суміжних правових інститутів.

Зазначені законодавчі акти щодо реформування системи правосуддя та суміжних правових інститутів розроблялися в ході конституційної реформи, початком роботи якої були укази Президента України від 3 березня 2015 р. № 119/2015 «Про Конституційну Комісію» та від 31 березня 2015 р. № 190/2015 «Питання Конституційної Комісії», якими затверджено Положення про Конституційну Комісію та її персональний склад, до якого увійшли й представники суддівської спільноти (Я. М. Романюк, Д. Д. Луспеник, Б. Ю. Львов, М. І. Смокович, В. М. Сімоненко, О. Ф. Волков, В. М. Кравчук).

Робота Конституційної Комісії, яка була схвалена Європейською комісією за демократію через право (Венеціанська комісія), спрямовувалася на комплексне реформування конституційних засад правосуддя. Серед них основними були такі: максимальна деполітизація та незалежність судової влади, оптимізація системи судоустрою, підвищення професійних вимог і стандартів для представників суддівського корпусу, підвищення відповідальності суддів за належне виконання ними своїх функцій, а також забезпечення інституційної спроможності прокуратури, адвокатури як незалежного інституту та відповідні засади виконання судових рішень тощо. Зазначене має забезпечити кожному належний доступ до правосуддя та право на справедливий суд.

З огляду на потреби наукової об'єктивності звертає на себе увагу і та обставина, що, незважаючи на солідну кількість теоретичних досліджень, проблематика судової влади вивчалась, як правило, з точки зору догматичної юриспруденції і, як наслідок, судові процедури, судочинство та правосуддя у цивільних справах розглядалися суто як правозастосовні процедури, чим знівельовувалась роль суду у правовій системі й право суду критики закону

у дусі верховенства права. І не випадково наріжною проблемою судового правозастосування на цей час є проблема імплементації принципу верховенства права в реальну судову практику. Тому цілком слушно зміну наукових парадигм дослідження фундаментальних проблем цивільного судочинства пов'язують зі змінами уявлень та підходів до правосуддя як високонасущного соціального інституту, його інтерпретації в контексті судової влади та механізму справедливого судового розгляду і значну роль правосуддя у правовій системі. Як зауважується теоретиками цивільного процесу, у науці цивільного процесуального права, як і в юридичній науці в цілому, панував методологічний монізм, який обмежував наукові дослідження догмою права, практично не розроблялися спеціальні методи пізнання¹.

Слід відзначити, що чимала кількість науковців займалися дослідженнями проблем судової влади як у цілому, так і окремих її аспектів. Однак судова влада розглядалася як суто статичне явище, оскільки її сутність визначалася через посилення на органи, що її здійснюють, повноваження, якими останні користуються, державно-атрибутивний характер. Разом з тим не враховувалося, що про судову владу можна вести мову, якщо судові органи починають діяти з метою виконання покладених на них завдань, тобто вступають у правовідносини із суб'єктом, який звертається до неї задля усунення наявних соціальних відхилень. Останні можуть мати різний характер й відповідно усуватися різними шляхами, що безпосередньо впливає на функції, які виконує судова влада у сфері цивільного судочинства.

При цьому функція правосуддя не є єдиною, оскільки суди реалізують також установчу, забезпечувальну функції, функцію судового контролю та забезпечення єдності судової практики. Їх ефективне виконання безпосередньо залежить від реальної дії принципу спеціалізації судів та суддів, що має виявлятися у функціонуванні як системи загальних судів, так і спеціалізованих судів. Їх діяльність повинна відбуватися з дотриманням вимог єдиної цивільної процесуальної форми, що має бути диференційованою по вертикалі та горизонталі.

Сучасні глобалізаційні процеси, впливаючи на всі сфери суспільного життя, не можуть оминати і сферу реалізації судової влади. Тому при проведенні судової реформи та гармонізації процесуального законодавства обов'язково мають враховуватися як прецедентна практика Європейського

¹ Комаров, В. В. Цивільне процесуальне право: проблеми методології науки, диференціації та уніфікації судових процедур [Текст] / В. В. Комаров // Правова система України: історія, стан та перспективи : у 5 т. – Х. : Право, 2008. – Т. 3 : Цивільно-правові науки. Приватне право / за заг. ред. Н. С. Кузнєцової. – С. 543, 547.

суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), що є єдиним органом, уповноваженим здійснювати тлумачення норм Конвенції, наявні резолюції та рекомендації Комітету міністрів Ради Європи, так і директиви Парламенту та Ради Європейського Союзу, інших міжнародних актів, що потребує їх наукового дослідження та визначення сфер реформування.

Чимале значення для дослідження особливостей реалізації судової влади в цивільному судочинстві має адекватна інтерпретація права на справедливий судовий розгляд, що не може зводитися суто до його розуміння як механізму захисту інших матеріальних прав, адже воно має свою іманентну цінність та аксіологічне значення для правової держави як елементу принципу верховенства права. Необхідність реалізації на національному рівні стандартів права на справедливий судовий розгляд активізує потребу доктринального дослідження його природи та структури, а також пошук шляхів оптимізації цивільного судочинства з точки зору підвищення його ефективності.

У такому аспекті одним із пріоритетних напрямів модернізації реформування вітчизняного цивільного процесуального права може стати введення диверсифікованої системи спрощених проваджень та процедур. Крім того, актуальним є аналіз суміжних із цивільним судочинством інститутів юстиціарної сфери, якими є інститути альтернативного вирішення цивільно-правових спорів та виконання судових рішень, що також мають розглядатися у контексті міжнародних стандартів справедливого судочинства, закріплених у п. 1 ст. 6 ЄКПЛ та практиці ЄСПЛ щодо тлумачення та застосування цієї статті. Вивчення цих інститутів має проводитися у межах загальної проблематики підвищення ефективності цивільного судочинства, оскільки на даний час, на наш погляд, виникла нагальна потреба щодо перерозподілу повноважень між державними та приватними установами, що, однак, не повинно призводити до порушення принципу пропорційності.

На наше переконання, за сучасних умов у сфері цивільного судочинства потребує переосмислення сутність принципу верховенства права, оскільки останній не може розглядатися суто як загальноправовий, а має оцінюватися як певний стандарт судового правотлумачення та правозастосування, що має застосовуватися судами при розгляді й вирішенні цивільних справ з метою забезпечення права кожного на справедливий судовий розгляд та підвищення ефективності цивільного судочинства. Складові зазначеного стандарту мають прямо виводитися із положень ЄКПЛ та прецедентної практики ЄСПЛ. У зв'язку з цим окремого дослідження потребує інтерпретація верховенства права у рамках конвенційної системи.

Крім того, наукового осмислення потребують інші проблеми, пов'язані з реалізацією судової влади у сфері цивільного судочинства, які представлені в монографії, що свідчить про наукове та прикладне значення проблематики реалізації судової влади у цивільному судочинстві з огляду на перспективи модернізації правосуддя у цивільних справах.

Виходячи із сутності системно-функціонального підходу до дослідження реалізації судової влади у цивільному судочинстві, предметом наукової рефлексії і специфічною методологією стала авторська теоретична конструкція концептуалізації динамічних характеристик судової влади у сфері цивільного судочинства, каналів європеїзації цивільного судочинства, перш за все в умовах фундаменталізації права на справедливий судовий розгляд стосовно сфери правосуддя у цивільних справах та суміжній юстиціарній сфері (арбітраж, медіація тощо), і виконання судових рішень, що забезпечує ефективність правосуддя, універсалізації принципу верховенства права при судовому протлумаченні та правозастосуванні, при реалізації судової юрисдикції, судового розсуду, легітимізації судових рішень та їх конституалізації в межах модернізованого правопорядку.

Така теоретична конструкція визначила не лише напрями наукового пошуку, який здійснено у даній монографії, а й дозволила виявити деякі принципи, наріжні проблеми розвитку цивільного судочинства в контексті очікуваних конституційних змін щодо правосуддя, виходячи з доктринальних положень відносно єдності судової влади та гармонізації законодавства у процесуальній сфері, модернізації статусу судді у цивільному судочинстві, тенденцій у розвитку досудових процедур у цивільному судочинстві, інстанційності та забезпечення єдності судової практики, інформаційних технологій та їх впливу на традиційні процесуальні цінності й розуміння сутнісних характеристик цивільного судочинства.

У автора монографії є надія, що запропоноване дослідження, незважаючи на можливу спірність тих чи інших положень, буде сприйняте в наукових колах, юристами-практиками, у тому числі суддями, стане приводом для подальших дискусій і стане скромним внеском у науку цивільного процесуального права. Це дослідження не слід розглядати як виключно наукову претензію його автора, оскільки усвідомлюється, що воно стало можливим як результат розвитку вітчизняної науки цивільного процесуального права і творчих здобутків українських вчених багатьох поколінь. Разом із тим за сучасних умов розвитку науки цивільного процесуального права очевидно є необхідність пошуку нових підходів до дослідження такого важливого інституту, як правосуддя, який займає центральне місце у правовій системі і впливає на стан правопорядку й різних сфер розвитку суспільства, правової і соціальної держави.

Автор висловлює вдячність та глибоку повагу науковому консультанту – доктору юридичних наук, професору Стефанчуку Руслану Олексійовичу за допомогу та рекомендації під час написання монографічного дослідження, рецензентам: доктору юридичних наук, професору Шевченко Ярославні Миколаївні; доктору юридичних наук, професору Фурсі Світлані Ярославівні; доктору юридичних наук, професору Гринько Світлані Дмитрівні за допомогою, цінні зауваження й поради, які сприяли підготовці, вдосконаленню та якості цієї наукової роботи.

Розділ 1

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ РЕАЛІЗАЦІЇ СУДОВОЇ ВЛАДИ У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

1.1. Судова влада та правосуддя в цивільному судочинстві: історичний дискурс та сучасний стан

Конституція України (ст. 8) проголошує, що державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову¹. Отже, судова влада посідає рівнозначне місце поряд із законодавчою та виконавчою гілками державної влади. Разом із тим вона виконує особливі, лише їй притаманні функції і, таким чином, вирізняється з-поміж інших гілок влади наявністю виключних повноважень щодо здійснення правосуддя.

Становленню сучасного розуміння судової влади як незалежної та самостійної, організаційно і функціонально відокремленої гілки державної влади передував тривалий період, протягом якого вона була складовою влади найвищої особи держави та її апарату.

Така ситуація, зокрема, спостерігалась як у період Київської Русі (з кінця IX до середини XIII ст.), коли суд не був відділений від адміністрації – суддями були князі, посадники, волостелі², так і в Литовсько-Польську добу (середина XIV ст. – середина XVII ст.), і навіть за часів Гетьманщини (XVII ст. – середина XVIII ст.). Хоча справедливо зазначити, що в період Гетьманщини на території України все ж таки були спроби здійснити поділ влади. Зокрема, у Конституції Пилипа Орлика вперше на законодавчому рівні здійснено поділ державної влади на законодавчу (Генеральна рада), виконавчу (Гетьман), судову

¹ Конституція України [Текст] : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // Відом. Верхов. Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

² Яковлів, А. Околиці (округи) копних судів XVI–XVIII в. в. на Україні [Текст] / А. Яковлів // Життя і право. – Л., 1929. – Ч. 1. – С. 6.

(Генеральний суд). Проте практичного втілення ідеї П. Орлика так і не відбулося.

Кардинальні зміни щодо змісту, структури та повноважень судової влади характерні для перебування України у складі Російської та Австро-Угорської імперій (кінець XVIII – початок XX ст.). У цей час судова система України пройшла період еволюції, яка пов'язана із втраченою незалежністю нашою державою та становленням державних інституцій і соціально-політичними змінами у названих монархіях.

Зокрема, намагаючись ліквідувати українську автономію та включити Гетьманат до складу Російської імперії як одну з її провінцій, уряд Петра I в 1720-х рр. запровадив ряд нововведень, покликаних ліквідувати окремішність українського державного життя. У числі таких нововведень були і заходи, направлені на уніфікацію судочинства Гетьманату відповідно до загальноімперських зразків.

На засіданні Сенату 22 жовтня 1722 р. було ухвалено рішення таємно писати президенту Малоросійської колегії бригадиру Степану Вельямінову, аби він по можливості спонукав українське населення до подання клопотань з приводу переміни в них судової влади – щоб надалі їх судили не за нормами традиційного українського права, а «по правам и уложениям» Російської держави¹.

Врешті, у добу правління Катерини II було проведено судову реформу, внаслідок якої прийнято Установу для губерній від 7 листопада 1775 р. Відповідно до цього акта створювалась судова система на основі станового принципу формування судів. У цьому акті можна відстежити запровадження елементів відокремлення судової влади від виконавчої (функцій управління). Крім того, запроваджувались виборність судових органів, залучення громадськості до участі у процесі формування судів².

В основі судових реформ Катерини II, а пізніше і Олександра I, лежали ідеї французьких просвітників, що мали значний вплив на становлення політико-правової думки в Європі на стику XVII–XVIII ст.

¹ Судова реформа гетьмана Полуботка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.litopys.com.ua/encyclopedia/storichn-pod-chas-v-vazhkih-viprobuvan/sudova-reforma-getmana-polubotka/>.

² Хамник, М. М. Формування і розвиток господарських судів в Україні (історико-правовий аспект) [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / М. М. Хамник. – К., 2009. – С. 5.

Зокрема, історична, правова та політична науки цілком обґрунтовано пов'язують виникнення принципу поділу влади з ім'ям видатного французького просвітника Ш. Л. Монтеск'є. Він одним із перших обґрунтував думку, що для досягнення правової рівності та захисту прав різних верств населення необхідний розподіл повноважень між різними органами влади, що входять до трьох основних гілок – законодавчої, виконавчої та судової. Саме така організація державної влади, на думку мислителя, найбільшою мірою здатна була забезпечити законність та рівновагу в державі¹.

Однак слід зауважити, що принцип поділу влади, який було проголошено ще у добу просвітництва, лише певною мірою зміг бути втіленим в організацію державного управління на підконтрольних Росії територіях аж у другій половині ХХ ст. Тобто через півтора століття після того, як Ш. Л. Монтеск'є було заявлено, що «Державна влада (як один із різновидів влади) завжди прагне тільки одного – якомога широкого поширення власного впливу на можливі об'єкти державної влади»². Тривалий час на заваді цьому стояли такі соціально-правові явища, як: монархічний абсолютизм, тоталітаризм, військова диктатура та інші характерні для Російської імперії риси. Ці риси ще більшою мірою виявилися після розпаду імперії та на етапі намагання провести всесвітню революцію та створити супердержаву на чолі з пролетаріатом із повним ігноруванням принципів самовизначеності народів.

Проте запровадження принципу поділу влади передбачає наявність певних передумов, серед яких особливо важливе значення має легітимація державної влади шляхом визначення в законодавстві єдиних правил її здійснення, а також демократизація її основних інститутів. Тут потрібно сказати, що на відміну від тих процесів відновлення власної держави, які пережила Україна за 250 років російського панування, принцип поділу влади був уперше закріплений у Конституції США 1787 р., Декларації прав людини і громадянина 1789 р. у Франції, потім у Конституції Франції 1791 р.

¹ Монтеск'є, Ш. Избранные произведения [Текст] : в 2 т. / Ш. Монтеск'є ; [под общ. ред.: М. П. Баскина] – М. : Госполитиздат, 1955. – С. 249.

² Стецюк, Н. В. «Конституція Пилипа Орлика» (1710) в оцінці Олександра Оглобина [Текст] / Н. В. Стецюк // Вибори і демократія. – 2010. – № 2–3 (19). – С. 105–111.

Як правильно з цього приводу зазначає М. О. Колоколов, судова влада – це різновид державної влади, особливі суспільні відносини, виникнення й існування яких обумовлене здатністю соціуму при необхідності генерувати механізм вирішення конфліктів на основі норм права, що забезпечується міццю держави. Науковець підкреслює, що виділення судової влади в самостійну гілку влади можливе лише в тому випадку, якщо в суспільстві вже склалися й успішно функціонують законодавча і виконавча гілки державної влади¹.

На думку В. В. Ільїна, поділ влади – це політико-правове явище, в реалізації якого необхідно враховувати два принципових моменти: 1) у справі управління державою не можна покладатися на добрі наміри правителів, оскільки необмежена влада здатна перетворити на тирана будь-якого лідера, що загрожує порушенням взаємин різних видів влади і в кінцевому підсумку – руйнуванням цілісної політичної системи; 2) принцип поділу влади нерозривно пов'язаний з ідеєю права кожної людини на участь у здійсненні влади².

Таким чином, не заперечуючи вирішальної ролі запровадження принципу поділу влади та формування незалежної судової гілки влади у становленні суверенної, демократичної, соціальної та правової держави, не слід ігнорувати той факт, що державна влада – єдина за своєю сутністю. Організаційне та функціональне відмежування законодавчої, виконавчої та судової гілок влади не означає їх повної ізоляції одна від одної. Їх єдність полягає у такому: 1) всі гілки влади мають слугувати єдиній меті – забезпеченню прав, свобод та інтересів людини та громадянина, як найвищої соціальної цінності держави; 2) функціонування всіх гілок влади ґрунтується на законі і не може виходити за межі повноважень, визначених у Конституції та законах України; 3) в основі діяльності представників усіх гілок влади лежать демократичні конституційні принципи та міжнародні стандарти у сфері здійснення державної влади тощо.

Судова влада як різновид державної влади виявляється і у другій складовій досліджуваного поняття – категорії «судова», яка є похідною від категорії «суд».

¹ Колоколов, Н. А. Судебная власть как общеправовой феномен [Текст] : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01 / Н. А. Колоколов. – 2006. – С. 320.

² Философия власти [Текст] / под ред. В. В. Ильина. – М. : Изд-во МГУ, 1993. – С. 177–178.

Саме слово «суд» в Україні згадується вперше у Статуті князя Володимира, сина Святослава «О десятинах, судах й людях церковних», поява якого датується приблизно початком XI ст.¹

Однією з найважливіших ознак легітимності судової влади у її сучасному розумінні є те, що вона реалізується виключно шляхом здійснення правосуддя. З цього приводу слід зазначити, що сама функція судової влади з часів її виникнення не зазнала значних змін; вона, як і раніше, полягає у вирішенні різноманітних спорів та конфліктів, визначенні міри відповідальності правопорушника, здійсненні соціального виховання членів суспільства, забезпеченні дотримання ними приписів права тощо.

Перші письмові настанови щодо належного здійснення правосуддя містяться в ієрогліфічних написах на стінах гробниць візирів з описом їхніх специфічних судових повноважень і деталізацією судової процедури. Вони належать до древніх епох фараонів Стародавнього Єгипту. Так, у написі, відомому сучасній науці як «Призначення візира», міститься думка про необхідність справедливого, неупередженого суду: «Ось досягнеш ти успіху, виконуючи свою посаду, вчинюючи правосуддя. Ось те, чого бажають, це здійснення правосуддя в реченнях візира». Настави щодо додержання встановленої форми й процедури здійснення правосуддя містяться в написах, відомих як «Посадова інструкція візиру» та «Про службові обов'язки візира».

Слід зазначити, що проблеми визначення сутності судової влади та правосуддя у цивільних справах не є новими для науки, у тому числі й науки цивільного процесуального права. Однак проведення конституційної реформи у галузі правосуддя, переоцінка його ролі та ролі судової влади у сучасному демократичному суспільстві, які відбуваються на фоні фундаменталізації прав людини, триваючих процесів уніфікації та глобалізації цивільного судочинства, конвергенції різних правових систем, змушують повернутися до її вирішення, тим більше, що, як слушно зазначалося в літературі, «судова влада – частина держави і вона має бути гармонізована з іншими її частинами»².

¹ Судові та правоохоронні органи України [Текст] : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / А. П. Гель, Г. С. Семаков, С. П. Кондракова. – К. : МАУП, 2004. – С. 12.

² Баглай, М. В. Вступительная статья [Текст] / М. В. Баглай // Барак А. Судейское усмотрение : пер. с англ. / А. Барак. – М. : НОРМА, 1999. – С. XI.

Незважаючи на те, що термін «правосуддя» часто використовується в законодавстві, судовій практиці, літературі, і його зміст нібито є очевидним для всіх, однак, не існує єдиного більш-менш узгодженого визначення цього поняття. Так, найпростіше правосуддя визначається через діяльність державних органів щодо розгляду спорів про право, яка здійснюється особливим органом держави – судом. У більш розгорнутих визначеннях автори підкреслюють мету проведення такої діяльності, її правозастосовний характер, особливу форму здійснення, категорії справ, що розглядаються, можливість застосування заходів державного примусу.

У зв'язку з цим під правосуддям пропонується розуміти державну діяльність, що здійснюється судом у спеціальній процесуальній формі шляхом розгляду в судових засіданнях кримінальних, цивільних та адміністративних справ на підставі закону та у відповідності з правосвідомістю суддів, що тягне застосування (чи відмову в застосуванні) заходів державного примусу або захисту порушеного чи оспорюваного права або охоронюваного законом інтересу¹. Окремі автори зосереджують увагу на тому, що це не просто діяльність, а державно-управлінська, що забезпечує виконання державою її функцій, підкреслюють зв'язок між нею та судовою владою. В. Лебедев, наприклад, взагалі ототожнює правосуддя і судову владу². Ряд вчених виходять із того, що правосуддя є формою захисту права³. А. Ф. Изваріна визначає його як специфічний напрям реалізації державної влади, що відрізняється від інших функцій правозастосовних та правоохоронних органів тим, що воно являє собою найбільш широкозастосовану форму реалізації судової влади, становить найвищий рівень захисту прав, свобод та законних інтересів громадянина і людини, та здійснюється шляхом точного дотримання порядку та норм судочинства, продиктованих законом⁴.

¹ Басай, В. Д. Судові, правоохоронні та правозахисні органи України [Текст] : підручник : у 3 кн. / В. Д. Басай. – Коломия : Вік, 2006. – С. 21.

² Лебедев, В. Прозрачность судебной власти [Текст] / В. Лебедев // Человек и закон. – 2000. – № 1. – С. 14.

³ Скакун, О. Ф. Теория государства и права [Текст]: учебник / О. Ф. Скакун. – Харьков : Консум, 2000. – С. 108.

⁴ Изварина, А. Ф. Судебная система России: концептуальные основы организации, развития и совершенствования [Текст] : монография / А. Ф. Изварина. – Ростов н/Д : Изд-во СКНЦ ВШ ЮФУ, 2012. – С. 20.

У свою чергу А. В. Цихоцький під правосуддям розуміє об'єктивно необхідну соціально-політичну підсистему, що забезпечує права та свободи людини й підтримує соціальне прагнення до справедливості¹. Інші вчені розглядають його як метод здійснення правоохоронної функції.

Незважаючи на різноманітність підходів у визначеннях, до ознак, що характеризують правосуддя, за загальним правилом відносять: 1) здійснення його тільки спеціально створеним органом державної влади – судом; 2) здійснення його шляхом розгляду і вирішення в судових засіданнях цивільних і кримінальних справ; 3) здійснення його тільки у передбаченому законом порядку (процесуальна форма); 4) наявність спеціальних цілей; 5) можливість застосування заходів державного примусу.

В. В. Комаров, не заперечуючи проти наведених вище визначень та ознак правосуддя, у той же час вказує, що навряд чи можна вважати, що вони дозволяють повно і вичерпно визначати сутність цього явища, його відмінність від інших форм юрисдикції. Тому поняття «правосуддя», на його думку, має інтерпретуватися в єдності із судовою владою. Виходячи з цього та необхідності концентрації судової влади, правосуддя – це форма реалізації судової влади. Судова влада як влада державна, окрім як у правосудді, втілюватися не може і не повинна. Характерними рисами судової влади, які відображаються у правосудді, є винятковість (генетична ознака правосуддя, яка відокремлює судову владу від законодавчої та виконавчої) та повнота (функціональна ознака правосуддя, яка визначає сферу реалізації судової влади). При цьому зміст судової влади (предметна ознака правосуддя) полягає у визначенні виду й обсягу прав і юридичних обов'язків суб'єктів права на підставі розгляду і вирішення юридичної справи. Судові рішення, на відміну від актів інших органів, мають законну силу. Й нарешті правосуддя як правозастосовна діяльність характеризується специфічною процесуальною формою, яка визначає правосудність судових рішень².

¹ Цихоцький, А. В. Теоретические проблемы эффективности правосудия по гражданским делам [Текст] / А. В. Цихоцкий. – Новосибирск : Наука ; Сиб. предприятие РАН, 1997. – С. 53.

² Комаров, В. В. Предмет цивільного процесуального права [Текст] : текст лекцій / В. В. Комаров. – Х. : Укр. юрид. акад., 1992. – С. 15–27; Курс цивільного процесу [Текст] : підручник / В. В. Комаров, В. А. Бігун, В. В. Баранкова та ін. ; за ред. В. В. Комарова. – Х. : Право, 2011. – С. 22–27.

На зв'язок правосуддя та судової влади звернув увагу й Є. В. Богданов, який також зазначає, що правосуддя – це форма здійснення судової влади. При цьому він виділяє три групи ознак, які його характеризують: організаційно-правові, правозастосовні та процесуальні. Як організаційно-правова форма здійснення судової влади правосуддя на підставі права імперативно-диспозитивним шляхом забезпечує упорядкування суспільних відносин. В основі правосуддя як правозастосовної діяльності лежить категорія справедливості, що втілюється трьома складовими судового рішення: обґрунтованістю, законністю та призначенням справедливих заходів юридичної відповідальності. Правосуддя відбувається у процесуальному порядку, що включає в себе стадію дослідження фактичних обставин судової справи, стадію їх правової оцінки та стадію ухвалення судового акта застосування норми матеріального права. Як єдину форму здійснення судової влади, правосуддя характеризують три елементи: суд, що одноособово чи колегіально здійснює правосуддя; дії, що вчинюються судом; наслідки, які тягнуть за собою ці дії¹.

На наш погляд, пропозиції, висловлені В. В. Комаровим, Є. В. Богдановим, заслуговують на увагу й мають бути визначальними у підходах при дослідженні сутності правосуддя, оскільки в своїй основі вони спираються на конституційний постулат, що «правосуддя в Україні здійснюється виключно судами» (ч. 1 ст. 124 Конституції України).

Разом з тим запропоновані характеристики правосуддя потребують доопрацювання. Так, В. В. Комаров, використовуючи системний зв'язок «судова влада – правосуддя», більшою мірою звертає увагу на специфіку судової влади як влади, до функцій якої належить здійснення правосуддя, її відмінність від законодавчої та виконавчої гілок влади, а не проводить сутнісну характеристику правосуддя, не виділяє ознаки, які відрізняють його від інших видів юрисдикційної діяльності. У свою чергу Є. В. Богданов виділяє саме ознаки, притаманні правосуддю, однак, за їх допомогою не можна провести розмежування судової діяльності та діяльності інших юрисдикційних органів. Тому вважаємо

¹ Богданов, Е. В. Правосудие как форма осуществления судебной власти [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.10 «Судоустройство; прокуратура и адвокатура» / Е. В. Богданов. – Минск : [б. и.], 2003. – С. 4, 9, 14.

за потрібне, визначивши сутність судової влади, охарактеризувати правосуддя як діяльність, що здійснюється судами.

Слід зазначити, що в науковій літературі використовується декілька підходів до тлумачення поняття «судова влада». Відповідно до організаційного судова влада визначають через сукупність органів¹. Другий підхід отримав назву функціонального, відповідно до якого судова влада визначається через сукупність повноважень суду щодо відправлення правосуддя². Третій підхід (організаційно-функціональний) поєднує два перших і визначає судова влада як систему створених згідно із законом органів, наділених повноваженнями щодо здійснення правосуддя³. Крім того, останнім часом з'явився і четвертий підхід, який можна назвати «державно-атрибутивним», що доповнює визначення, запропоновані в межах третього підходу, шляхом підкреслення владних проявів судової влади⁴. Як приклад І. Є. Марочкін під останньою пропонує розуміти специфічну гілку єдиної державної влади, яка має власну виключну компетенцію щодо розгляду юридично значущих справ, що мають правові наслідки, і реалізуються виключно конституційними органами (судами) в межах закону та спеціальних (судових) процедур⁵.

¹ Гольмстен, А. Х. Учебник русского гражданского судопроизводства [Текст] / А. Х. Гольмстен. – [4-е изд., испр. и доп.]. – СПб. : Тип. М. Меркушева, 1907. – С. 40; Дмитриев, Ю. А. Судебная власть в механизме разделения властей и защите прав и свобод человека [Текст] / Ю. А. Дмитриев, Г. Г. Черемных // Государство и право. – 1997. – № 8. – С. 48.

² Нефедьев, Е. А. Учебник русского гражданского судопроизводства [Текст] / Е. А. Нефедьев. – Краснодар, 2005; Брынцев, В. Д. Судебная власть // Правосудие: пути реформирования в Украине [Текст] / В. Д. Брынцев. – Харьков : Ксилон, 1998. – С. 25–26; Басай, В. Д. Судові, правоохоронні та правозахисні органи України [Текст] : підручник : у 3 кн. / В. Д. Басай. – Коломия : Вік, 2006. – С. 17.

³ Цихоцкий, А. В. Теоретические проблемы эффективности правосудия по гражданским делам [Текст] / А. В. Цихоцкий. – Новосибирск : Наука; Сиб. предприятие РАН, 1997. – С. 31; Судебная власть [Текст] / под ред. И. Л. Петрухина. – М. : ООО «ТК Велби», 2003. – С. 21–22; Гусаров, К. В. Перегляд судових рішень в апеляційному та касаційному порядках [Текст] : монографія / К. В. Гусаров. – Х. : Право, 2010. – С. 17.

⁴ Воскобитова, Л. А. Сущностные характеристики судебной власти [Текст] / Л. А. Воскобитова. – Ставрополь : Ставропольсервисшкола, 2003. – С. 68–79; Кивалов, С. В. Судебная реформа в Украине: разочарования и надежды [Текст] / С. В. Кивалов. – Одесса : Юрид. лит., 2010. – С. 21.

⁵ Судова влада [Текст] : монографія / Я. М. Романюк [та ін.] ; за заг. ред. І. Є. Марочкіна. – Х. : Право, 2015. – С. 17.

Існують також точки зору, які не «вписуються» в окреслені вище підходи. Як приклад, М. О. Колоколов виходить із того, що, по-перше, судова влада – поодинокий випадок прояву влади взагалі, вона – одна з форм публічної влади, а саме державної влади. У зв'язку з цим судова влада – метафізична та історична реальність, унікальні та в той же час закономірно виникаючі суспільні відносини, біологічна та соціальна природа яких полягає в потенційній здатності людства, спираючись у своїй діяльності на таку соціальну цінність, як право, шляхом лише йому відомих засобів, мови, символів та знаків мобілізувати свої ресурси для вирішення певних категорій соціальних конфліктів, а рівно наявність у суспільства права не лише приймати рішення у процесі їх вирішення, а й домагатися шляхом неухильного слідування нормам права обов'язкового їх виконання. По-друге, наявність у комплексі судових владовідносин народу, нації, політичного (громадянського) суспільства, в яких народ, нація, політичне (громадянське) суспільство одночасно і об'єкт, і специфічний суб'єкт, оскільки існування державної влади, а відповідно, й судової влади поза народом, нацією, політичним (громадянським) суспільством абсолютно неможливо, оскільки вони – її джерела. По-третє, наказ суб'єкту, який здійснює судову владу, – фактична воля народу в редукції органів держави – судів відносно об'єкта – тобто до цього ж народу, в обов'язковому порядку супроводжується погрозою застосування санкції у випадку непокорі. По-четверте, підкорення народу суб'єкту, тобто фактично панівній у ньому думці, є підкорення волі суб'єкта, що здійснює владу, в реальному житті це виглядає як підкорення рішенням суду – рішенням конкретної державної установи. По-п'яте, правові норми, які встановлюють, що суб'єкт, який віддає «накази», – суд має на це право, а об'єкт – народ (як учасник конкретного судового розгляду, так і суспільство в цілому) зобов'язаний підкорюватися його наказам. Таким чином, судова влада легітимізується та розпадається на сукупність рядових правовідносин влади – підкорення процесуального характеру. Крім того, зазначений вище вчений визначає судову владу як ресурс, що необхідний для здійснення будь-яких цілеспрямованих дій; стійкі людські відносини; форму творчості; своєрідну мову закону, форму його життя¹. Є. В. Богданов під судовою владою розуміє належні судам

¹ Колоколов, Н. А. Судебная власть: от лозунга к пониманию реальности [Текст] / Н. А. Колоколов. – М. : Юрисп, 2010. – С. 128–132.